

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

(תגובה למאמרו של הרב אברהם נחשון בגיליון מט)

פתיחה

א. מדוע ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק

1. הרב שילת: כשלא דנו יחד, הפסיקה כרבים רק מדרבנן
2. חת"ס: חכמים התנו שבשעת הדחק ניתן להקל כיחיד בספק דרבנן
3. הרד"ך ועצי ברושים: ניתן לסמוך על דברי היחיד כאשר נראים דברי היחיד
4. ניתן לסמוך על יחיד בשעת הדחק רק כשהחולקים החמירו שלא מעיקר הדין
5. סומכים על יחיד כי ייתכן שגם החולקים מודים בשעת הדחק
6. סיכום ביניים

ב. שיטות הראשונים בשאלה האם סומכים בדאורייתא או רק בדרבנן

ג. מהי שעת הדחק בקיום מצוות

1. בשביל עשיית מצוה, אין מקום להתיר בהסתמך על דעת יחיד איסורי תורה
2. בחידוש העבודה בהיתר של שעת הדחק, יש חשש שיווצר מנהג המבוסס על דעת יחיד

ד. סיכום

פתיחה

ראיתי בגיליון מט (אדר תשפ"ה) את מאמרו של הרב אברהם נחשון (קופרמן) שליט"א, המציע לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד גם באיסור דאורייתא, כדי לאפשר את קיום מצוות העבודה בבית המקדש. הרב נחשון, שעמד על כך שדבריו הינם חידוש שטרם נאמר, כתב שהוא מציג את הדברים בפני גדולי תלמידי החכמים שיחוו דעתם עליה. אף שאינני מגדולי תלמידי החכמים, ברצוני להגיב על דברי הרב נחשון. ואינני טוען כלל שמיציתי סוגיא זו של סמיכה בשעת הדחק על דעת יחיד, ובודאי יש ראשונים ואחרונים שלא ראיתם, וגם אותם שראיתם – יש לעיין בהם הרבה יותר ממה שעיינתי וממה שכתבתי כדי לעמוד על סוף דעתם.¹

1. ברצוני להודות לרב אברהם נחשון שליט"א שבתשובותיו לתגובתי סיקל ממנה שגיאות, תודה כפולה ומכופלת יש להודות לו, שנהג בי כמנהג ת"ח המנעימים זה לזה בהלכה והואיל במשך מספר שעות לא מבוטל להקדיש מזמנו וללמוד עמי בסוגיות אלו, והאיר את עיני. דרכיהם של הלומדים שונות, ולכן לא שיניתי את עיקר דעתי, אך תיקנתי שגיאות וטעויות, ובמספר נקודות חזרתי בי. אוסיף ואודה לעורך הרב הראל דביר, לרב אלישע דוד פטינקין ולבני אברהם, שעברו על גרסאות קודמות של מאמרי ותיקנו ממנו שגיאות, ואף חידשו לי דברים המשוקעים במאמרי.

לכאורה, כדי לחדש את חידושו של הרב נחשון עלינו להניח שתי הנחות: ראשית – ניתן לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד גם בדאורייתא, הן באיסור דאורייתא, והן בקיום מצווה דאורייתא. שנית – חוסר היכולת לחדש את עבודת בית המקדש, כאשר אין באפשרותנו להכריע במחלוקות ההלכתיות בעניין, נחשב שעת הדחק, המאפשרת לסמוך על דעת יחיד. אולם עוד לפני שתי ההנחות הללו, יש לברר עניין נוסף שעומד ביסוד דין סמיכה על יחיד בשעת הדחק: באילו מחלוקות מתייחס הכלל של סמיכה על יחיד בשעת הדחק? האם לכל מחלוקת באשר היא, או שנדרשת נטייה מסוימת במחלוקת עצמה לשיטת היחיד? לפי חלק מההסברים לדין הסמיכה על יחיד בשעת הדחק, תנאי מקדים לסמיכה זו הוא הבנה שמעיקר הדין ניתן היה לסמוך על היחיד גם שלא בשעת הדחק, או שגם הרבים מודים להקל בשעת הדחק, או תנאי מקדים אחר.

לדידו של הרב נחשון, לא רק שניתן לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד גם בדאורייתא, אלא שניתן לעשות זאת גם שרירותית, כלומר, ללא דיון פרטני בגופה של סוגיה המוביל להכרעה שאכן ניתן לסמוך על דעה זו בשעת הדחק; שכן אם נצטרך לדון בכל פרט ופרט, ולקבוע שעל דעה זו ניתן לסמוך ברמה הקרובה להכרעה הלכתית גמורה, שוב נצטרך להידרש להכרעות הלכתיות רבות מספור, דבר שממנו הרב נחשון רוצה להימנע, אם כי ודאי ישמח אם נצליח לעשות כן.

אחלק את תגובתי לשלושה חלקים, **בחלק הראשון** אדון בשאלה היסודית: מדוע ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק, והאם סמיכה זו אפשרית בכל מחלוקת או שנדרש תנאי מקדים ספציפי באותה מחלוקת, של נטייה מסוימת לשיטת היחיד. **בחלק השני** אדון בשאלה האם ניתן לסמוך על דעת יחיד גם בדאורייתא או רק מדרבנן, ואתייחס לדברי הראשונים השונים. מכיוון שלדעתי רוב האחרונים סבורים שניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק רק באיסור דרבנן, עלינו להוכיח שראשון פלוני או אלמוני סובר כך גם בדאורייתא, שכן בזה יש חידוש, ולא די באפשרות בעלמא שהוא סובר כך. **בחלק השלישי** אדון בשאלה האם חידוש העבודה עונה לקריטריונים שבהם ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק.

א. מדוע ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק

אביא בתחילה את הסבר הדין שלהבנתי מדברים שבע"פ, סובר הרב נחשון, ואת הקושיות שיש לי על הסבר זה, ולאחר מכן אביא את ההסברים האחרים.²

2. אציין שיש הסבר נוסף לדין זה בשו"ת דבר יהושע (אהרנברג; א, סא אות ח' ואילך), ואסכמו בקצרה: התורה ניתנה במ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, ואלו ואלו דברי אלוקים חיים. ולכן בכל מחלוקת דברי שני הצדדים אמת (וגם אינם בבחינת ספקא דאורייתא), ורק מצוות עשה של הנהגה היא "אחרי רבים להטות", וכיוון שהתורה חסה על ממונם של ישראל, יכולים אנו לתלות שהרבים היו מודים

1. הרב שילת: כשלא דנו יחד, הפסיקה כרבים רק מדרבנן את העיקרון שבכל מקום שלא דנו אלו מול אלו, אין לי הכרעת הכתוב, של "אחרי רבים להטות", ולכן לא בטלה דעת היחיד, כתב הגט פשוט (כלל א), והלך בעקבותיו הרא"ה (מבוא לשבת הארץ פ"י). הרא"ה הוסיף שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת יחיד גם בדאורייתא. אולם מעצם הסברה שלא בטלה דעת היחיד, כאשר לא ישבו הרבים והיחיד במושב בית דין, לא מבואר עדיין מדוע ניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק באיסור דאורייתא, שהרי לכאורה עדין יש לנו ספק דאורייתא לחומרא. וכתב הרב יצחק שילת שליט"א (ברורים בהלכות הרא"ה עמ' 457, ובאוצרות הרא"ה ח"ז עמ' 444):

ונראה שהרב רומז כאן ליסוד גדול, והוא, שמחלוקת חכמים בהלכה אינה יוצרת מצב של ספיקא דאורייתא, ואינה דומה לספק במציאות או לספק שמסתפק חכם אחד בדין, כי כאן כל חכם מורה בתורת ודאי, ומן התורה הרשות נתונה לשאול חכם אחד ולסמוך עליו, אלא שחכמים אמרו שבמקום ששנים נחלקו זה אוסר וזה מתיר - בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המיקל (ע"ז ז ע"א), והטעם הוא כדי שלא יבוא אדם לחפש קולות מתוך קלות ראש בבחינת ומקלו יגיד לו (ע' פסחים נב ע"ב). ובאמת אם המורה הוא מרא דאתרא - אפשר לסמוך עליו גם לקולא בדאורייתא, ובזה לא אמרו חכמים לילך אחר המחמיר כמו שאמרו במקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים וכו' (שבת קל ע"א). ועפ"ז יובן גם מה שלת"ק (בע"ז שם) אף בדרבנן הלך אחר המחמיר אע"פ שמן הסתם אינו חולק על הכלל ספיקא דרבנן לקולא, אלא שלדעתו אף בדרבנן יש ענין לחנך נגד חיפוש הדעות המקילות. ולדעת התנא השני, שהלכה כמותו, די אם מחמירים בדאורייתא, אבל בדרבנן לא הקפידו. ולדברי הכל בשעת הדחק – העמידו את הדברים על עיקר הדין, שכל אדם, ולא דוקא בני מקומו של החכם, יכולים לסמוך על דעת החכם המיקל.

הנחת היסוד של הרב שילת היא שבמחלוקת בין החכמים, אין מצב של ספק, כיון שכל אחד עקרונית רשאי היה לנהוג כפי הכרעת חכם אחד, ולא לשאול כלל חכם אחר. אולם, על הסבר זה יש לעניות דעתי לא מעט קושיות, ואביא כאן מהמבוררות לי מהן:

ראשית, הרשות ביד האדם מעיקרא היא לשאול חכם אחד, אולם אחרי שנשאלו שני חכמים, לא מצינו (גם לא בגמרא ע"ז) שאדם רשאי בשעת הדחק להכריע כחכם המיקל. כאן, שידועות לנו דעות החכמים, הרי הדבר כאילו נשאלו מספר חכמים. שנית, כל הראשונים (כגון הרמב"ם והיראים והסמ"ג ועוד) שפסקו חיוב חטאת ומלקות במחלוקת בדאורייתא לדבריו אינם יכולים להכריע כך ע"פ כללי פסיקה (כגון הלכתא כרב באיסורי,

ליחיד במקום הפסד מרובה. וממילא הו' כיחיד מול יחיד. עי"ש עוד שמרחיב מאוד בכך. לכאורה יש קושיות ופירוכות על הסברו, ולא משמע כך בראשונים, ומרבית הקושיות שהקשיתי על שיטת הרב שילת קשות גם על שיטתו, ולכן לא הבאתיו בגוף הדברים.

הלכתא כבתראי מאביי ורבא וכדו'), ללא הכרעה בראיות מתורת ודאי. שכן דעת היחיד לא בטלה, ורשאי אדם לנהוג כדעת היחיד מדאורייתא. אך כל הראשונים פסקו כן ע"פ כללי פסיקה.

מלבד זאת, ברוב האחרונים מבואר דלא כשיטה זו, שכן רוב האחרונים התייחסו לפלוגתא דרבוותא כספיקא דאורייתא. עוד יש לציין שנחלקו האחרונים בפלוגתא דרבוותא, האם דינה כמו כל ספק דאורייתא, או שגם הרמב"ם יודה בה שספיקא דאורייתא לחומרא מן התורה (פמ"ג סי' קי כללי ספק ספקא שפ"ד ס"ק כה), או שגם לרשב"א ספיקא דאורייתא לחומרא יהיה בה רק מדרבנן. אך גם הרב חיים דוד חזן (חקרי לב תניינא יו"ד סי' א), שראיתי שמביאים בשמו שספקא דפלוגתא דרבוותא לחומרא רק מדרבנן, כותב (שם בסוף התשובה) שאם יש רק דעת יחיד אין היא יוצרת ספק כלל, אף לא להצטרף לספק ספיקא. – ולדברי הרב שילת, ודאי שתיצור ספק.

2. חת"ס: חכמים התנו שבשעת הדחק ניתן להקל כיחיד בספק דרבנן כתב בשו"ת רע"א (סי' קכב; התשובה היא מהחת"ס):

דלא נתנו חז"ל גזירתם וסייגיהם לשעורין, אא"כ איכא עכ"פ דעת יחיד דפליג,
דמעיקרא התנו כך בתקנתיהם דבשעת הדחק יש לסמוך על היחיד שהי' דעתו
להתיר לגמרי, נוכל לסמוך עליו בשעת הדחק מיהת.

לפי הסבר זה, מעולם לא בטל הכלל שהולכים אחר הרוב ואפילו בדרבנן, אלא שחז"ל התנו מעיקרא, שבשעת הדחק, אפשר בתקנותיהם לסמוך על דעת יחיד. כמובן שלהסבר זה היכולת לסמוך על דעת יחיד היא רק בדרבנן. כהסבר זה כתב גם התורת חסד (אה"ע סי' א' אות ב).

3. הרד"ך ועצי ברושים: ניתן לסמוך על דברי היחיד כאשר נראים דברי היחיד ר' שלמה הכהן מווילנא (מחבר שו"ת בנין שלמה) כותב בשו"ת עצי ברושים (סי' מא, דף לו ע"א ד"ה וטעם השלישי):

והן אמת דבתוספתא שם הוזכר גם דבשעת הדחק סומכין על היחיד והובא
בראב"ד שם אבל י"ל דבעינן נמי שיראה להם כדברי היחיד, ודו"ק. ואם בעיקר
הדין מסכימים לדברי הרבים, אפשר דאף בשעת הדחק אין לסמוך על דברי
היחיד.

העצי ברושים כותב שמה שניתן לסמוך על דעת יחיד הוא רק כאשר נראה להם כדברי היחיד.³ לכאורה במצב כזה היה לכאורה ניתן גם להכריע לגמרי כיחיד, אולם מסיבות

3. וקדם לו הרד"ך (בית ג): "ומהאי טעמא אלמלא מסתפינא מחבריא אמינא דדוקא באמוראים שהיה כח בידיהם לפסוק כיחיד אף על גב דרבים פליגי עליה, אם סברתו נוטה כדברי היחיד, או מאן דגמיר וסביר וידע להכריע כדברי הפוסק היחיד מתוך הגמרא בראיות ברורות ונכוחות, שהלכה כמותו

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

שונות אין מעוניינים להכריע לגמרי כיחיד, אלא רק בשעת הדחק. בראשונים מצאנו כעין סברא זו בריטב"א (יבמות לז ע"א) ביחס לקולא ביבמה שמת הולד בתוך שלושים יום ונשאת לכהן, שלהלכה איננו מצריכים אותה חליצה:

והכא משום אשת כהן סמכינן על דרבנן, דרבים נינהו דשורת הדין דתהוי הלכתא כוותייהו, אלא דמחמרינן כרשב"ג.

הריטב"א כתב שהקולא באשת כהן היא כיון ששורת הדין היא לפסוק לקולא. העצי ברושים אמנם מדבר על איסור דרבנן, אך סברא זו לכאורה תועיל גם באיסור דאורייתא.⁴

4. ניתן לסמוך על יחיד בשעת הדחק רק כשהחולקים החמירו שלא מעיקר הדין כתב הרמ"א (הקדמה לספרו תורת חטאת):

והנה אתנצל עצמי בדבר אחד שלא יחשדני המעיין והוא כי לפעמים כתבתי להקל בהפסד מרובה או לעני בדבר חשוב או לכבוד שבת והוא מטעם כי באותן המקומות היה נראה לי כי היתר גמור הוא אליבא דהלכתא רק שהאחרונים ז"ל החמירו בדבר ולכן כתבתי שבמקום דחק וצורך יש להעמיד הדבר על דינו, וכן מצינו בקמאי ובתראי ז"ל דעבדו הכי.

מדברי הרמ"א עולה שבכל המקומות שבהם הוא הקל בשעת הדחק, סבר שכך הוא מעיקר הדין. יש שלמדו (אך אין הכרח שכך סבר הרמ"א) שכך הוא הדין גם בדין הגמרא, שכאשר אמרו 'כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק', דבר זה נובע מזה שכך

בשעת הדחק, אבל אנו יתמי דיתמי שאין כח בידינו לפסוק כיחיד, פשיטא שאין לנו לומר כדי היא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק אפילו במילי דרבנן, אלא אם כן גמיר וסביר ויודע להכריע כדבריו בראיות ברורות ונכוחות או שכבר נהגו כדברי היחיד. הרד"ך כולל רובד נוסף של סמכות הפוסק, ואומר שלנו אין סמכות כזו כלל. רובד זה אינו נמצא בדברי העצי ברושים (שהוא עצמו מקל בשעת הדחק).

4. בגרסה קודמת של מאמר זה ייחסתי דעה זו לגט פשוט (סי' ו). הוכיחו לי הרב נחשון והרב הראל דביר שטעות הייתה בידי, וכדבריהם מוכח מדברי בעל הגט פשוט עצמו בכפות תמרים (דף לא ריש ע"ב ד"ה כתוב בהגהות אשר"י) שהיכולת להקל כדעת יחיד בשעת הדחק אינה משום דמסתבר טעמיה. (גם בראב"ן ביבמות מוכח דלא כשיטה זו, וז"ל: "דכיון דרבנן פליגי עליה דרבנן שמעון ואמרי אפילו לא שהה אינו נפל, סמכינן עלייהו ועבדינן תקנתא לכהן, אף על גב דמסתבר דרבנן שמעון מדאמר רחמנא ופדויו מכן חודש תפדה' ולא חודש").

יש להעיר שהעצי ברושים עצמו בהמשך התשובה (לו ע"ג ד"ה גם הסברא) לכאורה סמך בשעת הדחק, ללא הכרעה בטעמים, על דעות ר' עקיבא ור' יוסי ב"ר יהודה שבתוספתא (מקוואות ה, ד-ה), כנגד דעת רבי שכמותו אנו פוסקים להלכה, ולכאורה לא עשה זאת ע"פ הדברים שכתב לעיל. אמנם המעיין בדבריו יראה שכתב שמכיוון שהם רבותיו של רבי, והלכה כרבי מחבירו ולא מרבותיו, מעיקר הדין יש לפסוק כמותם. ומה שהגמרא בנדה סו: פוסקת כרבי, הינו רק חשש לכתחילה שלא בשעת הדחק. הרי שסמך רק כאשר נראים דברי היחיד.

הוא עיקר הדין, ומה שבעלמא נהגו להחמיר אינו מעיקר הדין.⁵ כדמות ראייה לזה אפשר להביא מהאמור בגמרא (נידה ט ע"ב) שר' אליעזר סבר שכל אשה שעברו עליה שלוש עונות דיה שעתה, וחכמים מודים לר' אליעזר בשני בצורת או באפיש טהרות, ובשעת הדחק⁶ סמך רבי על דעת ר' אליעזר. אם כך גם לחכמים אין הדין אלא חומרא.

כעין זה מצאנו לרמב"ן במלחמת ה' (ברכות ב ע"ב מדפי הרי"ף) בנוגע לקריאת שמע של שחרית מיד אחר שעלה עמוד השחר, שגם חכמים מודים שאנשי משמר, שטרודים בעבודת ביהמ"ק יוצאין בשעה זו, ולכן כדאי כל אדם לסמוך על ר' שמעון בשעת הדחק ולצאת באותה שעה.

לפי הסבר זה, ברור שאין להקל כיחיד בשעת הדחק באיסור תורה, אא"כ יש לנו הכרעה שהלכה כמותו מעיקר הדין, אלא שבלא שעת הדחק חוששים לכתחילה לשיטת הרבים. ממילא לא שייך כלל להשתמש ב'כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק', ללא הכרעה הלכתית.

5. סומכים על יחיד כי ייתכן שגם החולקים מודים בשעת הדחק

כתב המגיה לט"ז (אה"ע סי' יז ס"ק טו) בדעת הח"מ (שם ס"ק לא):⁷

צ"ל הטעם דסמכינן על היחיד בשעת הדחק במקום דלא פליגי, משום דאפשר לומר דגם המרובים מודים בשעת הדחק, רק שלא בשעת הדחק גופיה הוא דפליגי. דאם הוי ידעינן בודאי דגם בשעת הדחק חולקים עליו, בודאי לא היינו סומכינן על היחיד.

וכ"כ בסדר אליה רבא וזוטא (אלפנדרי; שער א דף ז סוף ע"א). לפי הסבר זה, אם המחלוקת היתה בשעת הדחק, אין מקום להקל אפילו בדרבנן כדעת יחיד בשעת הדחק.

6. סיכום ביניים

מכל ההסברים שראינו, רק ההסבר הראשון – הסברו של הרב שילת – יוכל לגרום לנו להכריע כדעת יחיד בשעת דחק גם בדאורייתא, בלי לדון בראיות והוכחות לכך. לכל שאר ההסברים – או שנסמוך על יחיד רק בדרבנן, או שאף בדאורייתא נסמוך אבל רק אם נוכל להכריע כמותו בראיות שיש לסמוך עליו בשעת הדחק, או שדברי החולקים הם חומרא שלא מעיקר הדין.

5. בוויכוח מים חיים (בהקדמה אות יא) הבין כך את דברי הרמ"א, אך חלק עליו.
6. כתבו התוספות (נידה ו ע"ב ד"ה בשעת) ששעת הדחק היינו שאפיש טהרות אחרי הוראת טעות, או שהלך השואל והיה טורח לרדוף אחריו, שבזה חכמים מחמירים (שכן הם הקלו רק בשני בצורת או באפיש טהרות שלא ע"י הוראת טעות, אלא לפני שנטמאה) וכאן סמך רבי על ר' אליעזר.
7. המגיה לט"ז עצמו חולק גם על הח"מ, וגם על הסבר זה.

ב. שיטות הראשונים בשאלה האם סומכים בדאורייתא או רק בדרבנן

המקורות בגמרא שאמרו כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק, דיברו על דינים דרבנן, חוץ מהגמרא בברכות (ח ע"ב – ט ע"א) שעוסקת בקריאת שמע, שהיא מצוה מן התורה. אפתח בדיון על גמרא זו, ולאחר מכן אעבור לשיטות הראשונים. על מנת להקיף את הדיון בראשונים, אזכיר גם שיטות ראשונים שלא נגע בהם הרב נחשון, בין אם הם מסייעות לדעתו, ובין אם הם מסייעות לדעתו. וכן, לשלמות העניין, אזכיר בקצרה את הראשונים שהביא הרב נחשון, גם במקומות שאני מסכים לדעתו.

1. ראיה מהגמרא בברכות שסומכים גם בדאורייתא ודחייתה

הרב נחשון הביא מדברי הגט פשוט והרד"ך (בית ג) שלמדו שניתן לסמוך על דעת יחיד גם בדין דאורייתא, מפסקו של ר' יהושע בן לוי בגמרא בברכות, שבשעת הדחק ניתן לסמוך על דעת ר' שמעון בשם ר' עקיבא, המאפשר לקרוא קריאת שמע של ערבית גם אחרי עמוד השחר. אולם, אין הכרח כלל לדברי הגט פשוט, שהרי גם אם נאמר שמדובר במצוה דאורייתא, לא בהכרח מדובר בדין דאורייתא. הכס"מ (הל' ק"ש פ"א ה"י) כתב שמסר הכתוב לחכמים לקבוע מתי הוא 'בשכבך', והם קבעו שלכל אדם הוא עד עמוד השחר שהוא עיקר זמן שכיבה, ובשעת הדחק עד הנץ החמה. 'מסרו הכתוב לחכמים' הוא אמנם דאורייתא,⁸ אך הוא קביעה שמה שקובעים חכמים הוא הדאורייתא, ממילא כשחכמים מקילים בשעת הדחק, אין זו קולא בדאורייתא, אלא גדר שאמרו חכמים שמשיע על הדין דאורייתא, שאז 'בשכבך' הוא עד הנץ החמה.⁹

והרשב"א (ברכות ח ע"ב) כתב יותר מזה, שמעיקר הדין לכ"ע זמן ק"ש של ערבית הוא עד הנץ החמה, אלא שחכמים אסרו לקרוא משיעלה עמוד השחר, שמא יפגע. איסור דרבנן זה הותר בשעת הדחק. לדבריו, כל מה שהקלו זה רק באיסור דרבנן (והביא דבריו הפרי יצחק ח"ב סי' ב).

2. דעת הרמ"ה

בגמרא (יבמות לו ע"ב) מופיע דינו של רשב"ג, בעניין אישה שילדה בן לבעלה אחר פטירתו של הבעל, והבן מת בתוך שלושים יום: "כל ששהא באדם ל' יום אינו נפל - הא לא שהא ספיקא הוי", ולכן אם מת הוולד בתוך שלושים יום, היא זקוקה לחליצה מאחי בעלה. אם נתקדשה האישה לאדם זר בלא חליצה מהיבם, אמרה הגמרא:

8. [הערת עורך (ה"ד): גם בנוגע למלאכה בחוה"מ נאמרה לשון "לא מסרן הכתוב אלא לחכמים" (חגיגה יח ע"א), ובכל זאת רבים הראשונים הסבורים שאיסורה מדרבנן. תשובת הרב כהן: כאן אנו עוסקים בקריאת שמע, שהיא לדעת הרמב"ם והכסף משנה ודאי דאורייתא, וגם זמנה כגון שאי אפשר לקראת קריאת שמע של ערבית באמצע היום הוא ודאי מדאורייתא, וממילא עוסקים אנו בדין דאורייתא.]
9. ונראה שלזה כיון הרד"ך שהביא הרב נחשון בהערה 8 בתירוצו השני, ואין זה דחוק כלל.

מת בתוך ל' יום ועמדה ונתקדשה – רבינא משמיה דרבא אמר: אם אשת ישראל היא חולצת, ואם אשת כהן היא אינה חולצת.

אם כך, אנו מקילים באשת כהן שאינה חולצת, כדעת רבנן, כדי שלא תיאסר על בעלה. הטור (אה"ע סי' קסד) הביא את דעת הרמ"ה, שגם אם נתייבמה לא נוציא אותה מהיבם, ותמה עליו:

ואם נתייבמה, כתב הרמ"ה: כיון דספיקא הוא, אין מוציאין אותה ממנו. ולא נהירא, דהא טעם דשרינן לה לכהן מספק, משום דסמכינן אדרבנן דאמרי אף על פי שלא שהה הוי בר קיימא והיא מותרת לשוק, וא"כ אדרבא, מהאי טעמא נמי תצא מיבם דלרבנן הוי בר קיימא והוי אשת אחיו שלא במקום מצוה.

דברי הרמ"ה נדחו מהלכה (וגם הרב נחשון לא הביאם), והפוסקים קיבלו את קושיית הטור. אך לכאורה שיטת הרמ"ה היא שבשעת הדחק, כגון להוציא אשה מבעלה נוכל לסמוך, גם בדאורייתא, גם על דעת רבנן – שלא להצריך חליצה לאשת כהן, וגם על דעת רשב"ג – שלא להוציא אשה שנתייבמה מבעלה. כעין הסבר זה כתב הב"ח:

דלגבי כהן מצי אמר קים לי כרבנן, ולגבי יבם מצי אמר קים לי כרבן שמעון בן גמליאל, דהא לא איפסיקא הלכתא לא כמר ולא כמר.

הערך ש"י (אה"ע שם) תמה על הב"ח וטען שלא שייך לומר "קים לי" באיסור. וכתב שלרמ"ה בשביל להוציא אישה מבעלה, אנו צריכים ודאות ברמה של שני עדים, ואת זה לנו כאן. אם כך, לשיטת הערך ש"י אין ראייה מדברי הרמ"ה, שנוכל לסמוך בשעת הדחק באיסור דאורייתא על דעת המקל.

מקושייתו של הטור – שכדעתו נפסק להלכה – מוכח שלא כהסבר הרב שילת הנ"ל, בביאור היכולת לסמוך על יחיד בשעת הדחק. שהרי כתב הטור שאם סומכים להקל בשעת הדחק על שיטה מסוימת, לא ייתכן שלא לקבל – אפילו במקרה אחר ובשעת הדחק – גם את כל החומרות הנובעות משיטה זו, ואם כך סמיכה על דעה מסוימת היא הכרעה כמותה.

3. דעת הר"ף

הדברי אמת (קונטרס ט דף פו ע"ב) הביא מהר"ף (שבת נד ע"ב בדפיו), שכתב:

תניא: רשב"ג אומר: כל ששהה שלשים יום באדם אינו נפל... הא לא שהה ספיקא הוא לגבי אשת אח, דמחייבי כריתות הן, אחמירו בה רבנן, ואל נייבם אשת אח מספיקא, דכל ספיקא דאורייתא לחומרא, אבל לגבי אבילות אקילו בה רבנן.

מלשון הר"ף "דכל ספיקא דאורייתא לחומרא", עולה לכאורה שהאיסור להתייבם אינו אלא ספק דאורייתא ולא דין גמור, ואם כך גם הצורך בחליצה אינו רק חומרא אלא ספק דאורייתא לדעת רשב"ג, ובכל זאת הקלנו לסמוך על רבנן באשת כהן שאינה חולצת,

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

ויכולה היא להישאר תחת בעלה. וכתב הדברי אמת שלכאורה רואים אנו שהרי"ף סומך להקל בשעת הדחק כדעת רבנן, גם בדאורייתא. והביא שהמהרח"ש (קונטרס עיגונא דאיתתא דף נו ע"ג) הקשה זאת על הרי"ף.¹⁰ הדברי אמת דחה את הראיה וכתב שהרי"ף סובר שספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא, ורק מדרבנן הוא לחומרא,¹¹ וממילא ההכרעה להקל באשת כהן היא בדרבנן (שהרי אף לרשב"ג מדובר בספיקא דאורייתא, שרק מדרבנן מחמירים בו).

יש לציין שאם נבין שהרי"ף מיקל לסמוך על דעת רבנן בספק דאורייתא שיש להחמיר בו מדאורייתא, גם להסברו של הרב שילת יהיה קשה, שהרי נידון זה אינו רק ספק בפלוגתא דרבוותא, אלא גם ספק במציאות, האם הולד נפל, והיא זקוקה לייבום, או בן קיימא, ואינה זקוקה לייבום, ובספק במציאות בדאורייתא, אין מקום להקל גם לשיטת הרב שילת.¹² ועל כרחנו נזדקק לומר כהסבר הראשונים¹³ שמעיקר הדין הלכה כרבנן, דרבים נינהו, ורק לחומרא מדרבנן חששנו לדעת רשב"ג. ואין נראה כן מלשון הרי"ף כמו שכתב הרא"ש (שבת פי"ט סי' ז).

4. דעת התוספות

כתבו התוספות (בכורות כ ע"ב ד"ה חלב), בעניין כללו של רשב"ג שכל ששה שלושים יום באדם יצא מכלל נפל, וכל שלא שהה הוא ספק:

וי"ל דמן הדין היה לנו לפסוק כרבנן, ואדרבנן סמכינן בשעת הדחק כדמוכח בהחולץ (יבמות לו ע"א), אלא מדרבנן החמירו ביבמה הואיל ומת תוך שלשים, ואף על פי שנפל מן הגג או אכלו ארי, שמא ישתקע הדבר ויאמרו העולם שפיהק ומת ויבא לידי לעז וקלקול.

הרי שהתוספות מוכיחים מכך שאנו סומכים על רבנן בשעת הדחק, שמעיקר הדין הלכה כרבנן שאף אם לא שהה אינו נפל, ורק מדרבנן החמירו כרשב"ג, ורק בגלל כך בשעת

10. מקושיית המהרח"ש מוכח שלא היה מוכן לקבל קיומה של דעה בראשונים שתסמוך על דעת יחיד בדאורייתא.

11. הבנה זו מתאימה ללשון "אחמירו בה רבנן". ולפי זה מדאורייתא ניתן היה גם לייבם! וכ"כ גם הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא סח ס"ק טז). הנצי"ב (שם ס"ק יז, שז ע"ב) מיישב ע"פ זה גם את דעת הרמ"ה שהובאה לעיל.

12. קושי זה יש להקשות גם בשיטת הרמ"ה שהובאה לעיל, אך שם לא נוכל לתרץ את תירוצנו.

13. התוספות (דלהלן בפיסקה הבאה), הריטב"א (יבמות לו ע"א ד"ה גבי) והנמו"י (יבמות יא ע"א מדפי הרי"ף), הרא"ש (שבת פי"ט סי' ז), הרמב"ן (יבמות פ ע"ב בא"ד ולהאי פירושא) ועוד רבים.

הדחק ניתן להקל. הרי שלא ייתכן אפילו לרבינא משמיה דרבא להקל בשעת הדחק בדאורייתא, אם לא שרק מדרבנן חששנו למחמירים.¹⁴

5. דעת הראב"ה והאור זרוע

הרב נחשון הביא את שיטת הראב"ה (סי' תרצז ד"ה והיכא – נפלה ט"ס במאמר המקורי) והאור זרוע (ב, שו, א), שהתירו לברך על אתרוג שאינו הדר, אם אינו יכול להביא אתרוג כשר ולא נתעצל במצווה בפשיעתו, בהסתמך על דעת יחיד, שהיא דעת ר' יהודה. אולם במאמרו לא הביא את המשך דברי הראב"ה:

ותו, דאפילו רבנן מודו ליה בשעת הדחק, דגרסינן התם מעשה באנשי כרכים שהיו מורישין לולביהן לבני בניהם אמרו לו אין שעת הדחק ראייה. ואין בידי לחלק בין הפרקים של דוחק גדול וקטן, אלא כיון דאי אפשר לו מיקרי שעת הדחק. וכיון שהתירו ביבש, שפסול אפילו ביום טוב שני, הוא הדין בשאר פסולין. כן נראה בעיני, וכיוצא בזה שמעתי.

טעם זה, שאינו מתחשב בסמיכה על דעת יחיד בשעת הדחק, הוא הטעם העיקרי בדעת הראב"ה כדמוכח בראב"ה סי' תרנג, שם כתב רק טעם זה. וממילא כמו שכתב הרב נחשון בהערה 5 במאמרו ביחס לשיטת היראים והמרדכי, אין גם ראייה משיטת הראב"ה. גם האור זרוע סובר שגם חכמים מודים לר' יהודה בשעת הדחק.

גם הרב דביר וגם הרב נחשון חלקו על טענתי זו, ולדעתם אין לומר בראשונים שמזכירים שני הסברים שכל אחד אינו עומד בפני עצמו. אולם לענ"ד, אף אם נקבל את טענתם בעלמא, ביחס לסמיכה על יחיד בשעת הדחק אין לומר כן, שהרי העצי ברושים ביאר שסמיכה על דעת יחיד בדאורייתא היא כהכרעה שהלכה כמותו, במצב של שעת הדחק. וכאן הקביעה שרבנן מודים לר' יהודה, משמעותית גם להכרעה כדעת יחיד.¹⁵

הרב נחשון הביא גם מהראב"ה (סי' תתקעג), אך נראה שאין מדבריו שם הוכחה לנידונו, שכן שם הראב"ה כותב שאין לומר שזה שעת הדחק,¹⁶ ומה שהזכיר "כדאי הוא ר"ש לסמוך עליו בשעת הדחק", זו מימרא של ר' יהושע בן לוי (גיטין יט ע"א), ולא חידוש

14. וכן מבואר בתוספות (בכורות מט ע"א ד"ה כיום שלפניו): "וא"ת דבריש החולץ (יבמות לז ע"ב) משמע דפשיטא לן מן התורה אפי' תוך ל' דחי הוא דאמר מת בתוך ל' ועמדה ונתקדשה אם אשת כהן היא אינה חולצת". הרי שברור הדבר לתוספות, שבדאורייתא לא היה שייך להקל.

15. כהסבר זה בדעת האור זרוע כתב להדיא העצי ברושים (סי' מא ד"ה וגם מה שהביא הג"פ), וראה גם למהר"ש אלגזי ביבין שמועה (כללים בסוף הספר, כלל תקל"ה).

16. ואם הייתה זו שעת הדחק, הרי שכבר נפסק בגמרא (גיטין יט, א) להדיא על מקרה זה, (ולדעת הראב"ה לא על מקרה זה, ולכן אפילו בשעת הדחק אין הוא מוכן להקל): "כדאי הוא ר"ש לסמוך עליו בשעת הדחק" – ולא היה בכך חידוש של הראב"ה.

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

של הראב"ה (והראב"ה אף עוסק בזמן בגיטין, שהוא תקנת חכמים דרבנן, ולא דין דאורייתא). הראב"ה (סי' תרנג) מביא עוד:

וכדתנן: שיעור אתרוג, רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה. וגרסינן עלה בירושלמי: לא מצא כביצה, כדי הוא רבי מאיר לסמוך עליו בשעת הדחק, מביא כאגוז וכשר.

כן כתב גם האור זרוע (סי' שט אות ז), אולם מכאן אי אפשר להביא ראיה ליכולת לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק, משתי סיבות: ר' מאיר אינו דעת יחיד יותר מר' יהודה, ועוד, שהירושלמי יכול להכריע בפסיקה בדעות תנאים גם בלא שעת הדחק.

בנוגע לאור זרוע (א, שכח) שהקל באיסור חדש דאורייתא בשעת הדחק, האור זרוע סובר שזו מחלוקת בין שני סתמי משנה, האם חדש בחוצה לארץ אסור מדאורייתא או מדרבנן, וכן שזו מחלוקת אמוראים, ולכן ביחס לספק חדש כותב האור זרוע:¹⁷

הא למדת שסומכין על דברי יחיד במקום רבים בשעת הדחק. כל שכן הכא דרבים ורבים נינהו, שיש לסמוך עליהם בשעת הדחק... הלכך כל שכן הא דאתינא עלה, דרבים ורבים נינהו, ואיכא דעבדי הכי ואיכא דעבדי הכי, ואיכא שעת הדחק, דלא אפשר לן שלא לקנות תבואה ולחם מן הגוים, ולא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, כל שכן דסמכין אתנאי ואמוראי דסברי חדש ח"ל דרבנן, ולספיקא לא חיישינן.

אמנם האור זרוע מסתמך על ההיתר לסמוך על היחיד בשעת הדחק, אך למעשה לדעתו אין הוא מסתמך על דעת יחיד אלא על דעת רבים בשעת הדחק. זאת ועוד, שקולת האו"ז היא בספק חדש בלבד (ואם נאמר כדעת הדברי אמת בר"ף שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, הרי שהקל רק בדרבנן).

העולה מדברינו, שגם הראב"ה וגם האור זרוע לא הסתמכו על הכלל "כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק" כשלעצמו, אלא תמיד טרחו למצוא שאין אנו סומכים על דעת היחיד, גם בשעת הדחק. אוסיף שבשו"ת מהר"י ברונא (סי' רטז), בתוך דיונו בשיטת האור זרוע עצמו, כתב הגבלה בדעת האור זרוע:

17. יש לציין שהאור זרוע לא הולך בעקבות הראב"ה (סי' תקכז), שסובר שחדש בחו"ל אסור מהתורה, ומה שאנו שותים שכר שעורים של גוים, הוא כיון שסומכים על כך שרוב השיכר עשוי משעורים ישנות או משנה זו שהושרשו קודם העומר, והוי ליה ספק ספיקא ומיעוטא דמיעוטא. כנראה שבוינה, מקומו של האור זרוע, המציאות ביחס לזריעת התבואות היתה שונה מאשר במגנצא וקולוניא, מקומו של הראב"ה, הנמצאות הרבה יותר מערבה.

ולא סמכינן על דברי יחיד בשעת הדחק, אלא בתנאים השנויים במשנה במקום רבים ולא באמוראים ולא בכרייתות¹⁸.

וזאת ממה שלא סמך האו"ז¹⁹ במקום עיגון ושעת הדחק, להקל במחלוקת אמוראים בגדר מסל"ת. אמנם אני חייב להודות, שבאור זרוע בהחלט ההבנה העקרונית היא שניתן לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד גם בדאורייתא, והעיר לי הרב נחשון בצדק שכך עולה מהבנת מהר"י ברונא באור זרוע. וראה בהערה²⁰.

6. דעת אשר"י

הגהות אשרי בסוכה (פ"ג סי' יד) הביא כפי שהביא הרב נחשון במאמרו את האו"ז והזכיר רק את הטעם שכדאי ר' יהודה לסמוך עליו בשעת הדחק.

7. דעת הרשב"א

כתב הרשב"א (שו"ת א, רנג):

תחלת כל דבר, אומר שאין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין; דהלכה פסוקה היא, דהולכין אחר הגדול בחכמה ובמנין. ואפילו בשעת הדחק אין סומכין על הקטן בחכמה ובמנין. וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אלא אם כן שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה. וכמו שאמרו בפ' קמא דנדה (דף ט ע"ב) ועשה רבי כרבי אלעזר. לאחר שנזכר אמר כדאי הוא ר' אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ואקשינן מאי לאחר שנזכר? אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כרבי אלעזר אלא כרבנן בשעת הדחק היכי עביד כותיה? אלא דלא איתמר לא הלכתא כמר ולא הלכתא כמר. ומאי לאחר שנזכר? דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה. אמר כדאי הוא רבי אלעזר

18. צ"ע שמהר"י ברונא כותב שהאו"ז הקל בשעת הדחק כר' אלעזר בן מהבאי, ודברי ר' אלעזר בן מהבאי שמעדין על השומא הם ברייתא (יבמות קכ ע"א). ברצוני לציין שלא מצאתי איפה הקל האו"ז כר' אלעזר בן מהבאי, ובתשובה בענין הגבשושית (או"ז הקצר, דף כה ע"ג יבמות דפוס וילנא אות ט) כתב שגבשושית מועיל אפילו למ"ד סימנים דרבנן.

19. לכאורה כוונת מהר"י ברונא לאור זרוע (א, תרצה, ד; או א, תרצו).

20. שהרי מסל"ת בעדות אשה הוא בדאורייתא, אולם ראה לרי"א ספקטור בעין יצחק (סי' כז ענף יא) שסובר שספק במסל"ת, הינו ספיקא דרבנן, כיוון שמה שאנו סומכים על גוי מסל"ת הוא משום אפקיענהו, יש להעמידה על חזקת פנויה.

מצאתי שגם החקרי לב (אה"ע סוף סי' יב דף ל ע"ד) – צוין באוצר הפוסקים אה"ע סי' יז סעיף כד ס"ק קפט אות יג) הבין בדעת מהר"י ברונא בדברי האו"ז שהוא סובר לסמוך בשעת הדחק להקל כדעת יחיד גם בדאורייתא. לדברי החק"ל גם מהר"ם מרוטנבורג סובר כך. אלא שיש מקום לדחות, שגם לדעת החקרי לב לא מדובר באיסור דאורייתא ממש, אלא רק על ספק דאורייתא (האו"ז ומהר"ם עוסקים בשומא בעדות אשה, אם סימנים דאורייתא – היא תועיל, וספק אם סימנים דאורייתא או סימנים דרבנן). ועיין באוצר הפוסקים (שם) שהביאו הרבה אחרונים שלא הסבירו את מהר"ם כחקרי לב, אלא העמידו שמהר"ם הקל רק במקרים בהם כבר יצאה העגונה מאיסור תורה.

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

לסמוך עליו בשעת הדחק. ואמרינן התם מאי שעת הדחק? איכא דאמרי שעת בצורת הואי. איכא דאמרי אפיש עובדא וחשו רבנן לפסידא דטהרות.

הרב נחשון ציין שהרשב"ש (סי' תקיג), הב"ח²¹ והט"ז²² סברו שהרשב"א מיקל לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד אפילו באיסור דאורייתא. ואולם, רוב הפוסקים חולקים על הרשב"ש והב"ח בהבנת הרשב"א, וסוברים שהרשב"א הקל רק באיסורי דרבנן. הראיה לכך שהרשב"א הקל לסמוך על דעת יחיד גם בדאורייתא, היא שהוא הזכיר בסתם לסמוך להקל כדעת הקטן בשעת הדחק במקום הפסד מרובה, ולא הגביל זאת רק לדיני דרבנן. אולם, הראיה שהביא הרשב"א לדבריו היא מהגמרא בנדה שם מדובר על דין דרבנן, טומאת מעת לעת שבנדה²³, ואם כן מראיתו מוכח שהקל רק בדרבנן.

ואכן, דחייה זו כתבו הש"ך (יו"ד סי' רמב פלפול בהנהגת איסור והיתר) שדחה את דברי הב"ח, והברכי יוסף (חו"מ סי' כה ס"ק לד) שראה את דברי הרשב"ש וחלק עליו.

אמנה עוד כמה מגדולי אחרונים שכתבו שהרשב"א סמך על דעת יחיד רק בדרבנן: הסדרי טהרה (חידוד הלכה נדה ו ע"ב ד"ה והוינן), הגט פשוט (כלל ו: "דלא איירי הרשב"א אלא באיסורא דרבנן. דהא הרשב"א יליף לה מההיא... וההיא מידי דרבנן היא"), התת"ס (נידה מט ע"א ד"ה פשיטא), שו"ת רע"א (סי' ס: "למ"ש הרשב"א דבמידי דרבנן היכי דפליגי יחיד ורבים, אמרינן כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק"), הגרי"א חבר (שו"ת בנין עולם סי' נ).

כלל ידוע בהלכה: כל מקום שראו האחרונים את דברי הראשונים וחלקו עליהם, הלכה כבתראי, כאן ראה הש"ך את דברי הב"ח וחלק עליו, וראה הברכ"י את דברי הרשב"ש וחלק עליו. ורוב גדולי האחרונים מסכימים בדעת הרשב"א שאמר את דבריו רק בדרבנן. ולכן יש להכריע שזו דעת הרשב"א.

הרב נחשון (עמ' 110 במאמרו) דוחה את הוכחת הש"ך מהגמרא בנדה, שהרשב"א איירי רק בדרבנן, מכך שהגמרא בברכות עוסקת בקריאת שמע דאורייתא, ואף בה סמכו להקל בשעת הדחק. אולם כבר הראנו לעיל שהרשב"א עצמו בחידושו לברכות, מבאר שהגמרא

21. יעוין בגט פשוט (כלל ו) שכתב: "ולע"ד יראה דמעולם לא עלה על דעת הב"ח סברא זו דסומכין על יחיד נגד רבים באיסור דאורייתא. ולא נחית הב"ח אלא להוכיח דאע"ג דלענין ממונ אף להפסד מועט חששו, לענין איסורא אינו כן. אלא בהפסד מרובה חששו, בהפסד מועט לא חששו. וזה ברור בכונת הב"ח ז"ל".

22. הט"ז (יו"ד רצג, ד) אמנם כותב לסמוך בשעת הדחק על הדעות שחדש לא נוהג בחוץ לארץ, למרות שהסוברים שחדש נוהג בחו"ל אוסרים מדאורייתא, אך אין בדבריו כל התייחסות לתשובת הרשב"א, ולא דקדק בו הרב נחשון.

23. הרשב"א התייחס בדווקא לגמרא בנידה, שכן הרשב"א הבין שצריך את שני התנאים, גם שנת בצורת – שעת הדחק, וגם אפיש טהרות – הפסד מרובה.

בברכות עוסקת רק בסייג דרבנן, ומהתורה לכ"ע זמן קריאת שמע של ערבית עד הנץ החמה, אלא שחכמים אסרו לקרוא אחר שיעלה עמוד השחר שמא יפשע.

8. דעת הראב"ד

ביגוד לדעת הרב נחשון, לענ"ד מדברי הראב"ד נראה שבדאורייתא אין מקילים כדעת יחיד. כתב הרמב"ם (הל' לולב ח, א):

ובשעת הדחק או בשעת הסכנה, לולב היבש כשר, אבל לא שאר המינין.

והשיג עליו הראב"ד:

אני איני אומר כן, שהרי אמרו: יבש פסול, וכל מקום שאמרו פסול – אפילו דיעבד הוא, ופסולא דאורייתא הוא, וכל פסולא דאורייתא אין חלוק בשעת הדחק. וכשאמרו לו אין שעת הדחק ראייה, כך אמרו: לינקוט בדייהו כל דהוא, כי היכי דלא לשתכח מינייהו מצות אתרוג. ור' יהודה לא העיד אלא שהיו מורשים לולביהם לבניהם, ולא אמר שהיו מברכים עליו.

הרי שכתב הראב"ד שבדאורייתא אין חילוק בשעת הדחק. אמנם בפירושו לעדיות (פ"א מ"ה) בדעת התוספתא, הביא שהוזכרו במשנה דעות יחיד שנדחו כדי שניתן להקל כדעת יחיד בשעת הדחק. ומכיוון שמזכירים מחלוקות תנאים שהינן בדאורייתא, לכאורה כך הדין יהיה גם בדאורייתא. אך אין זה אלא דיוק ודקדוק, ולכאורה קשה לדחות מכוח דקדוק זה את דברי הראב"ד המפורשים בהלכות לולב. זאת ועוד: הרב עזריה אריאל בתגובתו כתב שדברי התוספתא אינם להלכה, ונאמרו בדעת יחיד, דעתו של ר' יהודה בלבד, ולכן להלכה לא סובר הראב"ד כתוספתא שהביא בפירושו לעדיות.

המהרי"ט (בתשובתו בשו"ת מהרח"ש סי' ב), מקבל את דברי הראב"ד בפירושו לתוספתא, אך אומר שהיכולת לבית הדין לסמוך על דברי היחיד בשעת הדחק **קיימת רק אם בדקו שבאותו מעשה שבא לפניו שאין לחוש שיכשל באיסור תורה**. כלומר אע"פ שגוף המחלוקת היא בדאורייתא, היישום של סמיכה בשעת הדחק יהיה בדרבנן.

9. דעת הר"ן והתשב"ץ

הר"ן והתשב"ץ סוברים שניתן לסמוך בשעת הדחק **רק בדרבנן**, הרב נחשון הביא את שיטתם במאמרו (עמ' 108).

10. דעת הריב"ש

הרב נחשון הביא מדברי הגט פשוט (כלל ו) שהבין מתשובת הריב"ש (סי' קמו) שיש להקל אפילו בדאורייתא, אלא שלמעשה החמיר הריב"ש שם (כי אין לדעתו אפילו דעת יחיד להכשיר). בחינת דבריו של הריב"ש אינה מכריחה את מסקנתו של הגט פשוט, שכן כתב הריב"ש:

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

אשר אמרת שזה זר בעיני הקהל מפני שנהגו בזה מכמה שנים הרוב הספרי' כתובין כן אני מה אעשה להם אם סופריה' לא היו מומחין הלמענם תעזב ההלכה וישתנה הדין... ואם היה שמצאתם מחלוקת לראשוני' ז"ל בדבר זה, הללו פוסלין והללו מכשירין – אף אם היו דברי הפוסלין יותר נכונים, היה אפשר לומר: כדאי הם המכשירין לסמוך עליהם בשעת הדחק; אבל מאחר שלא נמצא אחד מן הראשונים ז"ל שיכתוב בזה להכשיר, ובחבורי גדולי האחרונים ז"ל ותשובותיהם נמצא בבאור לפסול, וגם הענין בעצמו מוכיח כן – הלא אין לנו על מי נסמוך להכשיר.

כאשר כותב הריב"ש: "היה אפשר לומר כדאי הם המכשירין לסמוך עליהם בשעת הדחק" – אין בהכרח שכוונתו שאכן תוכלו לסמוך עליהם, אלא שלא נוכל למחות בכם, שהרי הריב"ש מוכיח שדברי הפוסלין נכונים. אלא שאין למחות במקום שנהגו להקל כדעת המכשירין.²⁴ מלבד זאת, במקום אחר (שם ס"ו ס"ז) נראה שהריב"ש סומך על יחיד בשעת הדחק רק בדרבנן. גם בשו"ת יכין ובוועז (ב, ח) כתב:

וכתב אדוננו מוריני הרב ר' יצחק בר ששת ז"ל בנמוקיו למס' נדה כי שאל את פי הר"ן ז"ל במה שאמרו כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק, אם הדין שזה בדאורייתא, ובדרבנן והשיבו דוקא בדרבנן.

ופשטות הדברים שהריב"ש מסכים למה שכתב בשם רבו הר"ן.

11. דעת הרשב"ש

במאמרו, נטה הרב נחשון לומר שהרשב"ש מתיר לסמוך על יחיד בשעת הדחק אף בדאורייתא, מכיוון שבתשובה (סי' תקיג) חתם את דבריו בהבאת דברי הרשב"א. אולם לא כך משמע מתשובה אחרת של הרשב"ש (סי' רסו), שבה דן במעשה ב"ד שאינו מקוים לכך שאישה נתגרשה, וכתב להקל לסמוך עליו:

ובפ"ק דנדה כתבו רובי המפרשים ז"ל דכל בדרבנן, ואיכא פלוגתא דרבוותא, סמכים אמרן כדי הוא רבי פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק. והכא נמי דקיום שטרות דרבנן, ואיכא פלוגתא דרבוותא, סמכינן אמאן דאמר דמעשה בית דין אין צריך קיום, ומקילין עליה משום עגונא.

24. וכבר ראינו שמנהג מקום כדעות יחיד אינו דורש אפילו שעת הדחק. ועיין בשו"ת מהרי"ט (יו"ד סי' לג).

הרי שסמך על כך רק בדרבנן.²⁵ וכן נראה גם בתשובה נוספת של הרשב"ש (סי' קע). ובעל התשובה בשו"ת יכין ובוועז הנ"ל הוא בנו של הרשב"ש, שכתב להדיא שאין לסמוך על דעת יחיד להקל בשעת הדחק באיסור דאורייתא.

12. דעת הרי"ד

הרי"ד (בתשובה סי' סד; וכעין זה בסי' נה) כותב:

ואל תתמה דבר זה למאי דאמרינן בפרק שני דגיטין: כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק, דהתם הויא פלוגתא דתנאי ואף על גב דהוא יחיד במקום רבים במקום הדחק ואיסורא דרבנן סמכינן עליה.

בדבריו מפורש שסומכים על יחיד בשעת הדחק רק באיסור דרבנן.

13. דעת האשכול

האשכול (מהדורת אוירבך; הלכות ע"ז עמ' 116) כותב:

ובמידי דרבנן ואיכא שעת דחק סמכינן לפעמים איחיד נגד רבים כדאי' בנדה [ו'] ע"א [כדאי ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק.

הרי שהקל רק בדרבנן.

14. דעת הרמ"א

כתב הרמ"א (ח"מ כה, ב):

ולא יאמר האדם: אפסוק כמי שארצה בדבר שיש בו מחלוקת... ואם הוא בהוראת איסור והיתר, והוא דבר איסור דאורייתא, ילך לחומרא; ואי דבר דרבנן, ילך אחר המיקל. ודוקא אם ב' החולקים הם שוין, אבל אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ובמנין, אפילו בשעת הדחק, אלא אם כן היה גם כן הפסד מרובה. וכן אם היה יחיד נגד רבים, הולכים אחר רבים בכל מקום.

הרב נחשון מבין בדברי הרמ"א שהיכולת להקל בשעת הדחק במקום הפסד מרובה חוזרת לשני המקרים, הן איסור דאורייתא והן דבר דרבנן. לדעתי אי אפשר להבין כך. הרמ"א כתב: "אבל אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ובמנין" – דברים אלו נצרכים רק לאיסור דרבנן, שהרי באיסור דאורייתא גם אם שני החולקים שווים יש להחמיר. ולכן גם מה שהרמ"א מסיים: "אבל אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ובמנין, אפילו בשעת הדחק, אלא אם כן היה גם כן הפסד

25. וראה בפת"ש (אה"ע סי' קמב ס"ק לג), שרבים מהאחרונים לא הסכימו לתשב"ץ ורשב"ש במעשה ב"ד שאינו מקוים, ואכמ"ל.

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

מרובה". אינו מדבר אלא על איסור דרבנן.²⁶ הרי שהקל הרמ"א רק באיסור דרבנן בשעת הדחק והפסד מרובה.

15. ההכרעה להלכה

בסעיף 6 במאמרו של הרב נחשון, אחרי שמנה את הראשונים שסוברים לדעתו שהכלל 'כדאי הוא ר' פלוני לסמוך עליו בשעת הדחק', נאמר גם בדאורייתא, כתב שכן יש להכריע להלכה.

אנו לשיטתנו נחלק את שיטות הראשונים לשלוש:

א. אלו הסוברים שיש לסמוך על יחיד בשעת הדחק רק באיסור דרבנן. בשיטה זו יש למנות את התוספות בבכורות, הרשב"א לפי הכרעת האחרונים, הר"ן, התשב"ץ, האשכול והרי"ד, ואף את הרשב"ש והריב"ש. ייתכן שכך גם דעת הרי"ף הראב"ד והראב"ה – אך אין הכרח בדבר. וכן יש למנות בשיטה זו את הרמ"א.

ב. אלו הסוברים שיש לסמוך על דעת יחיד גם בשעת הדחק באיסור דאורייתא, אבל נראה להסביר את דעתם כהסברו של העצי ברושים, או שסוברים להקל מטעם שגם החולקים יסכימו בשעת הדחק. בשיטה זו ייתכן שיש למנות את הראב"ה האור זרוע והג"א – אך אין הוכחה מוחלטת לכך.

ג. אלו הסוברים שיש לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק, ויש להסביר את דעתם כהסברו של הרב שילת. בשיטה זו אין לי ראייה לאף ראשון שסובר כך, אולם יתכן שהאו"ז הראב"ה הג"א והרמ"ה סוברים כך ואולי אף את הראב"ד (אם נבין אותו כגט פשוט, שאף בדאורייתא סומכים בשעת הדחק). הטור ודאי חולק על שיטה זו.

אם כך, רוב הראשונים סוברים שאפשר לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק רק בדרבנן. ואף הסוברים כן גם בדאורייתא יתכן שיאמרו זאת רק על פי הכרעה בראיות.

עוד יש להוסיף, שבשו"ע (או"ח סוף סי' תרמט) פסק כדעת הראב"ד ליטול ארבע מינים פסולין, אם אין כשרים, ולא לברך עליהם, ולא הכריע אף בשעת הדחק כדעת ר' יהודה. ואף הרמ"א שפסק לברך על לולב והדס יבשים, טעמו הוא כיון שאף חכמים מודים שכשר, וכדעת הרא"ש. אם כך, פסק השו"ע הוא לא לסמוך על יחיד בדאורייתא אף בביטול מצוה. וכן בב"י יו"ד סי' קיג, ובשו"ת אבקת רוכל סי' ל' כתב שאפשר להקל בשעת הדחק רק בדרבנן. – אם כך הכרעת הב"י והרמ"א שמקילים רק בדרבנן.

26. העיר לי הרב נחשון שיש לעיין כיצד יתיישבו הדברים עם הקדמת הרמ"א לתורת חטאת, שהבאתי בחלק א' בהסבר הרביעי, ואכן צ"ע. ואולי דברי התורת חטאת עוסקים בהפסד מרובה גרידא, וכאן עוסק הרמ"א שיש בנוסף גם שעת הדחק. וראה בשו"ת להורות נתן (ג, מב), ועדיין לא ברירא לי. וראה עוד בדרכי משה (אה"ע סי' קכז, ג).

הרב נחשון הביא מדברי הבית אפרים (תנינא ב, ה), שסמך על יחיד בשעת הדחק גם בדאורייתא. אולם יש לציין שהבית אפרים עשה זאת רק סניף, ועוד שהחת"ס, שהוא הנמנען לתשובת הבית אפרים, חלק על כך בתוקף.²⁷ גם בתשובת המהרי"ט (שנדפסה בשו"ת מהרח"ש סי' ב, ומשם במהרי"ט החדשות סי' יד) היקל רק בדרבנן. ונמנה כאן עוד כמה מגדולי האחרונים שאמרו שכלל זה נוהג רק בדרבנן, מלבד הש"ך והחת"ס שהוזכרו לעיל: גנת ורדים (גן המלך סי' צ), ר' שלמה קלוגר (טוב טעם ודעת תלתאי א, סי' קיט), בית שלמה (יו"ד ח"א סי' קט), מהר"ם שיק (או"ח סי' רטו).

כמו כן, כבר כתב הגט פשוט (סוף כלל ו):

הכלל העולה. דברורות האחרונים אנן יתמי דיתמי אין לנו כח להקל באיסורי תורה במחלוקת פוס' לסמוך על מיעוט פוסקים להקל אפילו בשעת הדחק שיש בו גם הפסד מרובה נגד רוב הפוסקים האוסרים ואפילו במחלוקת שקול... וזה שתמצא שמקילין האחרונים באיסור תורה בשעת הדחק, היינו כשרוב הפוסקים הם מתירי'. ולא היו מחמירים כסברת המיעוט אלא לכתחלה, ככה"ג בשעת הדחק סומכין על רוב הפוסקים להקל. ובאיסורא דרבנן גם אנחנו יתמי דיתמי סומכין בשעת הדחק כיחיד נגד הרבים. וכ"ש במיעוט נגד רבים. וה"ה בקטן אצל גדול. ואמרינן כדאי הוא פוסק פלר' לסמוך עליו בשעת הדחק כיון דפלוגתייהו הוי במידי דרבנן.

חושבני שמכל הנ"ל עולה שהכרעת ההלכה הפשוטה שאיננו סומכים להקל בשעת הדחק על דעת יחיד אלא בדרבנן. ואף אם היינו אומרים כלל זה גם בדאורייתא, היה זה רק במקומות שבהם אנו יכולים להכריע בראיות שמסתבר טעמיה דהיחיד, ולא כסמיכה גרידא – וממילא לא נוכל לקבל את הצעתו של הרב נחשון.

ג. מהי שעת הדחק בקיום מצוות

בגמרא (ברכות ט ע"א) התיירו לקרוא ק"ש של ערבית אחרי עלות השחר במקרה של אונס. נשאלת השאלה מה החשש שיש כאן, שהרי בקריאת שמע של שחרית התרנו, אף ללא אונס, לקרוא קריאת שמע וברכותיה גם אחרי סוף זמנה. וכבר העיר זאת ביד דוד (זינצהיים; נדה ו ע"א). ונראה להסביר שאסרו חכמים לקרוא ק"ש אחרי עלות השחר,

27. וז"ל (חת"ס אה"ע ח"ב סי' עא = שו"ת רע"א סי' קכב): "מ"מ פלוגתא זו בדרבנן אבל בדאורי' לית דין ולית דיין דאין לסמוך על היחיד במקום שרבי' חולקים, הגם מה דמייתי ש"ך שם מרוב סנהדרין, י"ל כמ"ש בתומים בקונטרס תקפו כהן ס"ק קכ"ו, יע"ש, מ"מ גם הוא העלה דאין שום הפסד מרובה ודחק מועיל באיסור דאורייתא לסמוך על יחיד נגד רבים".

האמנם אפשר לסמוך על דעת יחיד בחידוש העבודה?

גזרה שמא יפשע, כמו שכתב הרשב"א,²⁸ ואיסור זה הותר במקום אונס. אפשרות אחרת היא לומר שחכמים התירו לברך, ואף כאן מדובר באיסור דרבנן, לרוב הפוסקים.

אותה שאלה מתעוררת בדעת האור זרוע והראב"ה, שהתירו בשעת הדחק, "שאינ אתרוג אחר ולא נתעצל במצוה בפשיעתו", לסמוך על דעת ר' יהודה וליטול אתרוג שכשר רק לדעת ר' יהודה. מה הצורך להתיר, שהרי אין איסור בטלטולו של הלולב, ונצטרך לומר שההיתר הוא לברך. אם כן, אין כאן אלא היתר של איסור דרבנן.

לעומת זאת, בחידוש העבודה גוף המעשה של השחיטה בעזרה, באופן שיהיה מחוסר בגדים, או ללא זריקת דם כראוי וכדו', הוא עצמו עבירה מדאורייתא, ובשבתות אף יהיה חילול שבת בכך, ואיננו מצווה כלל (וכבר העיר זאת העורך הרב הראל דביר שליט"א). לכן אין לדמות סמיכה על דעת יחיד בקריאת שמע ובלולב לחידוש העבודה. וכיוון שבכל היתר בשעת הדחק יש לנו לשקול מה הרווח ומה ההפסד, ואף אם יש המתירים לסמוך על דעת יחיד גם באיסור דאורייתא, הם יתירו זאת רק בדחק גדול, יותר מהדחק שבו הם יתירו לסמוך על דעת יחיד באיסור דרבנן, ממילא בקיום מצווה אין לנו להתיר דחק יותר ממה שמצאנו בגמרא ובראשונים.

1. בשביל עשיית מצוה, אין מקום להתיר בהסתמך על דעת יחיד איסורי תורה

הרב נחשון בתשובתו לתגובת העורך, טען שיש כאן ק"ו: אם לצורכי הדיוט התרנו איסורים בסמיכה על דעות שאיננו מכריעים כמותן להלכה בדרך כלל, כגון להתיר לכהן להישאר עם אשתו, שילדה לבעלה הראשון ומת הולד בתוך שלושים יום, ללא חליצה, או שתיית שכר חדש, שהט"ז (י"ד רצג, ד²⁹) מתיר בכך איסור דאורייתא, כל שכן שיש להתיר בשביל הדוחק הגדול, שלמעלה מאלף ותשע מאות שנה לא הקרבנו קרבן התמיד.

אולם השוואה זו אינה נראית לי, שכן צריכים אנו לבדוק איזה בעיה באנו לפתור. כאשר הכרענו להקל בשעת הדחק, בשביל לפתור את בעיית שתיית רוב העולם – באיסור חדש, או לאפשר לכהן להשאר עם אשתו – באיסור יבמה לשוק, פתרנו את הדוחק שהפריע לנו, שהרי ניתן לשתות שכר. אך בקיום מצוות, מטרנתו היא לקיים את רצון הקב"ה שהוא

28. וכן כתב תר"י (ריש ברכות) בדעת חכמים הסוברים שקריאת שמע רק עד חצות, שאחרי חצות אסרו חכמים את קריאת שמע, בשב ואל תעשה, כדי למנוע מצב שאדם יפשע ויפסיד קריאת שמע.

29. יש להעיר הערה חשובה: בזמן הט"ז כבר נהגו העולם מזה דורות לשתות שכר מתבואה חדשה, הרמ"א כתב על מנהג זה שלא למחות בנוהגים כך כיון שמוטב יהיו שוגגין וכו', הט"ז אינו בא להתיר היתר חדש באיסור דאורייתא בשעת הדחק, אלא רק לבסס מנהג רווח מזה דורות, שלא יחשב מנהג איסור.

חשבון שמים, אם לרוב הדעות לא נקיים את המצווה, ואדרבא נעשה בכך עבירה – לא פתרנו כלל את הבעיה של קיום רצון הקב"ה.³⁰

2. בחידוש העבודה בהיתר של שעת הדחק, יש חשש שיווצר מנהג המבוסס על דעת יחיד כתב הריב"ש (סי' קמו), ביחס לתפילין שרגל הקו"ף מחוברת לגגה:

ומה בדבר שאפשר לתקן גם להחליף הפרשיות שבתפילין ומזוזות פסולות בכשרות, למה יכבד העבודה הזאת להם, וכל אחד ואחד בזו או בשנים יהיה לו די לכל ימי חייו ולהוריש לזרעו אחריו... ובנתיים טוב שלא להניחם, מלהניחם בפסול ולברך עליהם.

הרי שבנוגע לתפילין סבר הריב"ש שאין זו שעת הדחק, כיוון שבזו או שנים יהיו לו תפילין כשרות לכל ימיו. ובינתיים כתב הריב"ש שלא להניח תפילין, מחשש שמא יברכו עליהם (למרות שהריב"ש סובר שברכה שאינה צריכה היא איסור דרבנן, כפי שכתב בסוף סי' שפד) הרי שלא ראה בביטול מצוות תפילין לכמה ימים, סיבה לסמוך על דעת יחיד.

לענ"ד אין להוכיח מדברי הריב"ש כאן, לא כצד זה ולא כצד השני, שהרי הריב"ש סובר שאין כאן אפילו דעת יחיד לסמוך עליה, וגם אם היתה דעה כזו, סביר שהריב"ש רק לא היה מוחה (כפי שכתבתי לעיל), ולא שהיה סומך עליה. אך כדמות ראייה יש כאן: מדברי הריב"ש יש ללמוד שכאשר סמיכה על דעת יחיד עלולה להביא לאיסור ולמנוע מתיקון כראוי בעתיד – עדיף לבטל את המצווה בשב ועל תעשה ולא לעשותה – מאשר לעשות באופן שיתכן ויביא לעשייתה באופן קבוע בסמיכה על דעות יחיד. אם תתחדש העבודה כהצעת הרב נחשון, בסמיכה על דעות יחידאיות בשעת הדחק, ייווצר מנהג כמותן דעות יחידאיות, (שהרי אין לנו מנהגים אחרים בעבודת בית המקדש), וייתכן שגם כאשר אפשר יהיה לתקן, לא ירצו לחרוג מן המנהג, שלא לערער על הראשונים, ונמצאנו מנציחים היתר של שעת הדחק.

30. הראה לי הרב אלישע דוד פטינקין את דברי הבית יעקב (ליינר; מועדים – לר"ח תמוז, דף סו ע"א): "אבל ישראל יש בכחם לראות כי השי"ת עליון על כל, ולעזוב כל הטובות אפילו עולם הבא גם כן בשביל כבוד ה', וזהו וצדיק באמונתו יחיה, וכדאיתא בגמרא זבחים פ' א' הפלוגתא של מתן ארבע שנתערבו במתנה אחת כשנתת עברת על כל תוסיף ועשית מעשה בידך כשלא נתת עברת על כל תגרע ולא עשית מעשה בידך, ולפי דעת הטבע אם בין כך ובין כך עובר, מוטב לעשות מעשה וליתן במתן ארבע ויגיע לו שכר גם כן, אלא האמונה גוברת, והיא הנותנת מעצור לרצון האדם לשבות מפני כבוד ה', ומאמין כי אין השי"ת חפץ כעת בפעולותיו. כי אילו היה רצונו לא נתערבו". כמובן שדברים אלו אינם ראייה לדברינו, אך קריאה מחשבתית מסויימת יש בהם.

ד. סיכום

זיכה אותנו הרב נחשון שליט"א להתעורר ולחפש כיצד ניתן להתגבר על הבעיות ההלכתיות הקשורות בחידוש העבודה. אך משלוש סיבות עקרוניות לא נוכל לצעוד בדרך שהוא חידש:

א. לפי רוב ההבנות ביסוד ההיתר לנהוג כיחיד בשעת הדחק, הדבר לא נאמר אלא בדיני דרבנן או כאשר יש נטייה מסוימת בגופה של סוגיה לדעתו של היחיד, או להיתר בשעת הדחק גם לשיטת הרבים, ולא כהנחיה גורפת.

ב. רוב הראשונים סברו לסמוך בשעת הדחק על דעת יחיד רק באיסור דרבנן, ועכ"פ לא סמכו על דעת יחיד באיסור דאורייתא אלא במקום שמסתבר טעמו של היחיד.

ג. שעת הדחק שבה דנו כל הפוסקים היא צורך אנושי כלשהו שיוצר דוחק, ולא צורך של קיום מצווה. הפוסקים לא התירו הקלה כיחיד במצווה אחת כדי לקיים מצווה אחרת, ודאי לא הקלה במצווה דאורייתא ועשיית ספק איסור לצורך קיום מצווה אחרת, צעד שבו אין התקדמות במילוי הצורך של עשיית רצון ה' בעולם. האם נאמר שנקריב קרבנות במקום שאיננו ודאי המזבח, ויתכן שאנו עוברים באיסור דאורייתא של שוחט ומעלה בחוץ? ודאי שלא.

מלבד כל זה, דרך זו גם מסוכנת הלכתית, והיא עלולה לקבע מנהג טעות בפועל ולמנוע תיקון עתידי שלו. לאור כל האמור, ברור שאין צידוק להקל כדעות יחידאיות במחלוקות בדיני דאורייתא כדי לחדש את עבודת המקדש והקרבת הקרבנות.